

Deportasjonsmonumentet «Sted for erindring»

Dokumentasjon til vedtak om fredning av deportasjonsmonumentet

Bakgrunn

Om fredningsdokumentasjonen

Deportasjonsmonumentet ble fredet etter kulturminneloven 24. november 2022. En fredningsdokumentasjon er et vedlegg til fredningsvedtaket. Dokumentasjonsvedlegget opplyser vedtaket og danner utgangspunkt for fremtidig forvaltning av kulturminnet.

Fredningsdokumentasjonen belyser ikke alle forhold eller utgjør en uttømmende historisk oversikt.

Ivaretagelse av kulturmiljøer etter den jødiske befolkningen

I forbindelse med Riksantikvarens satsing på nasjonale minoriteters kulturminner, er et utvalg av kulturmiljøer etter den jødiske minoriteten i Norge valgt ut for fredning. Bakgrunnen for denne nasjonale satsingen er en kartlegging av fredete kulturminner i Norge fra 2011, der det ble avdekket at svært få kulturminner knyttet til nasjonale minoriteter var representert på fredningslisten. Som et ledd i fredningsstrategien skal Riksantikvaren løfte frem og få økt kunnskap om våre nasjonale minoriteters kulturminner og frede et utvalg av disse. Kulturminnene som velges ut til fredning skal være representative for jødisk liv og historie i Norge og bidra til å ivareta jødisk historie i en europeisk sammenheng.

Om det fredete kunstverket

Kunstverkets tittel: «Site of remembrance»/«Sted for erindring», også kalt deportasjonsmonumentet

Kunstner: Antony Gormley

Oppført år: 2000

Eier: Kultur- og likestillingsdepartementet

Forvalter: KORO

Grunneier: Oslo Havn

Gnr./bnr. 207/414

Kommune: Oslo

KulturminneID: 287222

Antony Gormley: *Site of Remembrance /Sted for erindring*, 2000. Skulpturalt kunstverk.

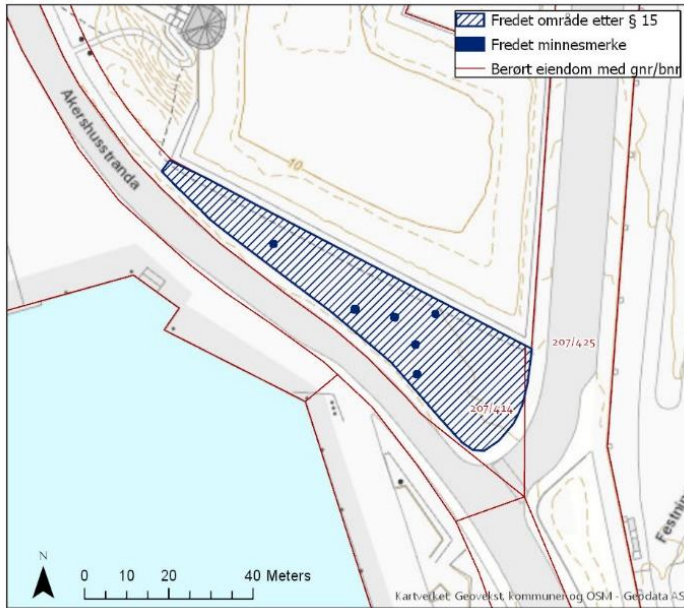
©Antony Gormley/KORO

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet

Lokalisering

Deportasjonsmonumentet ligger på Akershusstranda, ved krysset Akershusstranda og Kongens gate. Kunstverket står på en gressplen. Det ca. 1,5 mål store området ligger rett sør for Prins Carls bastion ved Akershus festning. Ved fredningstidspunktet arbeider Oslo kommune med et forslag om å navngi denne plassen «26. november-plassen».

Området ligger ved havnepromenaden som går langs Akershusstranda. Stedet ligger rett ved havna, med tidvise cruiseanløp eller andre skip som ligger til kai, samt annen havneaktivitet. Normandieplassen ligger på andre siden av veien for deportasjonsmonumentet.

Kartet viser deportasjonsmonumentet og det fredete arealet.
Fredningskart utarbeidet av Riksantikvaren.

Oversiktskart. Deportasjonsmonumentet er markert med rød sirkel. Kartverket.

Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Den jødiske minoriteten i Norge

Det foreligger en rik litteratur om norske jøder og jødisk liv i Norge. I Oscar Medelsohn betydelige arbeid «jødenes historie i Norge» finnes både en oversikt over hans kilder. Utgaven fra 2019 har i tillegg fått en bibliografi over forskningslitteraturen på utgivelsestidspunktet. I ettertid er det kommet viktige bidrag som blant annet knyttet til etterkrigstiden og likvidasjonen av de jødiske boene.

Vi kjenner ikke til når den første jøden oppholdt seg i det som i dag er Norge, vi antar det har vært reisende i forbindelse med handel. Kanskje i middelalderen, kanskje tidligere. De første dokumenterte jødene i Norge ser vi på 1600-tallet. Disse var knyttet til den Dansk-Norske staten og var i landet som et kongelig privilegium. Jøder var en av flere tros- og folkegrupper det ble diskriminert og som bare kunne oppholde seg i landet på visse vilkår.

De få jødene som oppholdt seg i Norge under dansketiden var såkalte tyske og portugisiske jøder som kunne få innpass i landet med leidebrev etter Christian Vs lov av 1687. I 1814 gikk de to rikene Danmark og Norge hver sin vei i spørsmålet om jøder. I Danmark ble det i mars 1814 vedtatt et frihetsbrev som tok sikte på å integrere jødene, mens det kort tid etter ble vedtatt et forbud i Norge gjennom Grunnlovens §2. Forbudet i § 2 førte også til at norsk politikk kom i utakt med sammenlignbare land. Både Sverige og Danmark hadde små jødiske befolkninger med lengre tilstedeværelse i landene.

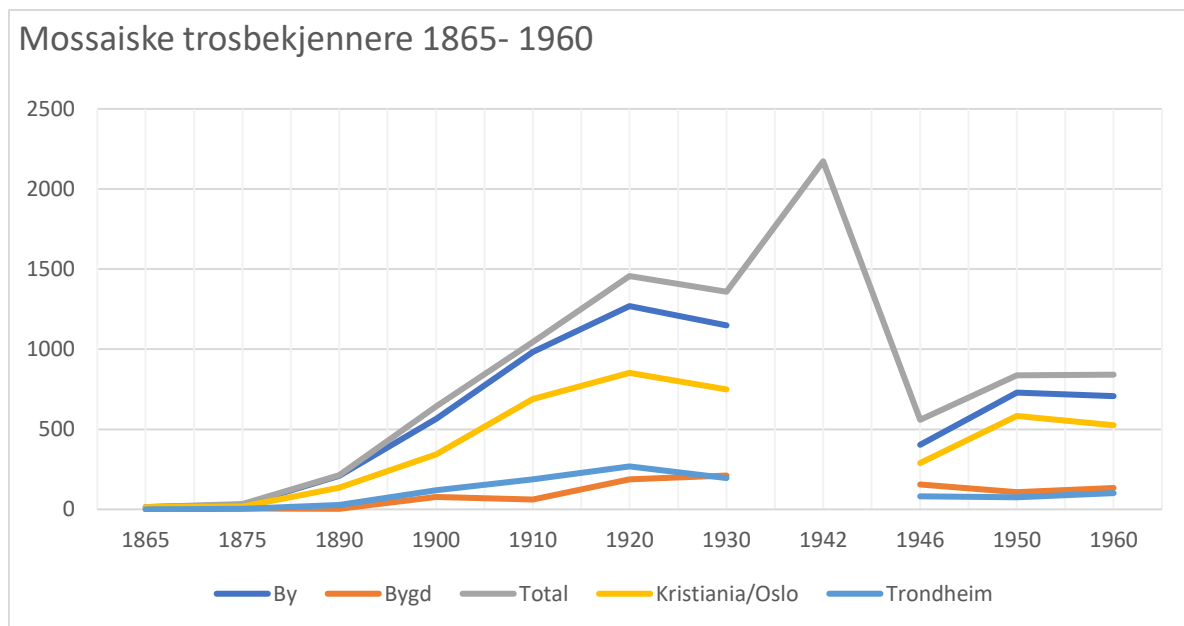
Under forbudet kom det et fåtall konvertitter til Norge, men i det store og hele kom det ikke jøder til riket og forbudet ble praktisert. Sentralt i kampen for opphevelse av §2 sto dikteren Henrik Wergeland. Det eldste kjente kulturminnet som finnes etter jødene i Norge, er Wergeland-monumentet i Oslo. Det ble finansiert av jøder i Danmark og Sverige for Wergelands innsats. Det norske forbudet mot jøder besto til 1851. Det hadde da vært stemt over i Stortinget i 1845, 1848 og 1851.

Etter 24. september 1851 har jøder hatt adgang til Norge og sakte, men sikkert kom det enkelte jøder til landet. Fellestrekkene for de første jødiske immigrantene er at de kom fra områder som Norge hadde relasjoner til som Sverige, Danmark og Nord-Tyskland. Noen av dem ble i landet for en stund, mens andre ble bofaste resten av livet.

Størrelsen på den jødiske befolkningen var imidlertid svært liten og gav lite rom for å etablere institusjoner. Den første ble gravlunden i dagens Sofienbergpark, som ble kjøpt inn av noen av de første jødiske familiene i 1869. I 1892 ble Det Mosaiske Trossamfunn etablert og ble snart fulgt av flere menigheter i Kristiania. I Trondheim ble Det Mosaiske Trossamfunn først etablert i 1905.

Opphevelsen av passtvangen i 1860 medførte at fremmedlovgivningen frem til 1901 var på sitt mest liberale. Fra 1888 le det imidlertid krevd løsningsbevis og tre års botid for å få statsborgerskap. Kravet om løsningsbevis virket kompliserende for mange og medførte at flere aldri ble norske borgere til tross for lang tilknytning til landet. I 1917 ble passtvangen gjeninnført.

Pogromer i Tsar-Russland fra 1880-tallet gikk i bølger frem til mellomkrigstiden, og det medførte økt jødisk innvandring fra disse områdene. De nye innvandrerne skilte seg fra de tidligste jødiske innvandrere språklig, kulturelt og sosio-økonomisk. Fra 1890 til om lag 1900 kom det rundt 40 personer i året. De fleste bosatte seg i Kristiania, men også Trondheim fikk en relativt stor jødisk befolkning.

Diagrammet er basert på opplysninger fra folketellingene, gjengitt i Mendelsohns bok og opplysninger fra Skarnes- utvalget. Det ble ikke gjennomført folketelling i 1940 og det knytter seg derfor usikkerhet til tallene.

Alt i alt regner en med at det bodde jøder i alle fylker og i 62 kommuner før andre verdenskrig. Tabellen over mosaiske trosbekjennere gir et inntrykk av utviklingen i den jødiske befolkningen i Norge, men har flere feilkilder. For eksempel mangler den en oversikt over jødisk innvandring til Norge før andre verdenskrig. Tallene for 1946 tar ikke høyde for at ikke alle som hadde flyktet eller overlevd opphold i utryddelsesleirene var kommet tilbake. Det er ikke registrert trosretning i folketellingene etter 1960. I dag antas det at den jødiske delen av befolkningen er i underkant av tusen personer. Sammenlignet med den danske og den svenske jødiske minoriteten, forble den norske liten.

Mange av de første jødiske innvandrerne til Norge skaffet seg raskt borgerbrev og drev næring, primært i byene. I den andre bølgen av jødiske innvandrere ble

omførselshandel en vei inn i sysselsetting. Da reglene for omførselshandel ble strammet inn i 1908 forsvant mye av denne virksomheten og flere søkte å etablere forretninger.

Forretningsdrift og særlig innen tekstil- og konfeksjonsbransjen var det relativt mange som sysselsatt seg med, men vi finner også jøder i en rekke andre bransjer som kortvarer, fotobransjen eller tobakksindustrien. I den sistnevnte utgjorde jødiske arbeidere både en etterspurt spesialkompetanse og hvor et av de markante produsentene, «Glott», var selv jødisk. Alt i alt var det rundt 400 bedrifter med jødiske eiere før krigen. Etter hvert ble de frie yrkene og utdanning en måte å sikre sosial mobilitet. Svært få jobbet i det offentlige eller var sysselsatt i primærnæringene, men flere livnærte seg innenfor håndverk og kunst.

Den jødiske minoriteten skal ha vært svært aktiv i egen integrasjon, blant annet ved å ta til seg skikker og feiringer knyttet til norsk kultur. Det finnes mange familietradisjoner knyttet til ikke-jødiske helligdager, som julefeiring eller 17. mai. Deltakelse i foreningsarbeid og idrettslag sto sentralt i integrasjonsarbeidet og hadde også en viktig samlende og sosial funksjon. Samtidig

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet

opplevde mange norske jøder et utenforskap. Antisemittiske holdninger forekom relativt hyppig ikke bare under andre verdenskrig, men også gjennom mellomkrigstiden.

Forfølgelsen og opptakten til norsk holocaust startet med enkelte tiltak som trakassering og merking av forretninger og forfølgelse av personer. I 1941 ble radioapparatene til jødiske hjem beslaglagt. Synagogen i Trondheim ble beslaglagt i april 1941. I januar 1942 ble det innført «J» i pass og registrering av jødiske borgere ble gjennomført.

I mars 1942 gjeninnførte Quislings regjering på nytt Grunnlovens §2.

I oktober 1942 ble de jødiske mennene arrestert, en måned senere ble kvinner og barn også arrestert. I De nordligste fylkene hadde arrestasjonene begynt allerede i forbindelse med det tyske angrepet på Sovjetunionen i 1941, men også i Trondheim ble arrestasjonene gjennomført tidligere

I oktober 1942 ble beslagleggelsen av boene gjort til lov gjennom «Lov av 26. oktober 1942 om inndragning av formue som tilhører jøder». I perioden 26. november 1942 til 24. februar 1943 ble jødene deportert med skipene Donau, Monte Rosa og Gotenland. De fleste ble sendt med skipet Donau den 26. november. I alt ble 773 deportert.

De aller fleste deporterte ble myrdet ved ankomst i Auschwitz, herunder alle kvinner og barn. 38 overlevde dødsleirene. I alt ble om lag 35% av den jødiske befolkningen i Norge myrdet, 60 % av disse var menn. I tillegg til de deporterte ble 22 jøder drept i Norge. I alt ble 230 familier utslettet. Av den resterende befolkningen flyktet mellom 1100 og 1300 til Storbritannia og Sverige. Deres historier er mangfoldige og handler om alt fra å få den hjelpen de hadde behov for av mennesker som risikerte alt, til å bli utbyttet av «hjelpere» som bistod mot egen vinning. Forfølgelsen og drapene var en nazistisk forbrytelse, men ble effektivisert og muliggjort gjennom norske statsansattes og institusjoner som deltok i kartlegging, arrestasjoner og likvidasjon av boene.

De som kom hjem til Norge etter krigen måtte foruten å gjenoppbygge livene sine mellom sorg og traumer, kjempe for å få tilbake eiendeler og statsborgerskap. De deportertes bo kunne ikke gjøres opp før etter en lovendring i oktober 1947, og utbetalinger knyttet til tapt løstørelse fortsatte fram til 1960. Det ble behandlet skifter så sent som i 1987.

Hverken oppgjøret med offentlighetens rolle i forfølgelse av jødene og likvidasjon av boene eller tilbakeføring ble gjennomført på en tilstrekkelig god måte. Formaliteter vanskeliggjorde for de gjenlevende å overta de beslaglagte bedriftene og myndighetene la til grunn prinsipper for skifter som i realiteten tømte boene for store verdier gjennom utjevning, belastning for skiftebehandling og gjentakende arveavgifter basert på fiktive dødsrekkefølger. I tillegg var store formuesgoder som smykker og andre verdigjenstander ikke registrert som beslaglagt, men regelrett plyndret.

Kort tid etter krigen ble ideen om å hente et antall jøder til landet drøftet. Det resulterte i at man hentet i alt 592 relativt unge voksne fra britisk og amerikansk sektor. Fra statens side ble det anlagt et arbeidskraftsperspektiv med ønske om fagutdannede innvandrere. Svært mange av dem som kom ble bare en kort periode. Opprettelsen av Israel og muligheter til å emigrere til Canada og USA under Koreakrigen medførte at de fleste valgte å flytte. I 1996 ble Skarpnes-utvalget nedsatt for å vurdere oppgjøret. Utvalgets innstilling ble delt i et flertall og i et mindretall, og mindretallets innstilling dannet grunnlag for Stortingets vedtak om restitusjon/erstatning på 450 millioner kroner 11. mars 1999. Erstatningen dannet blant annet også grunnlaget for opprettelsen av HL-senteret, det nasjonale minnesmerket «deportasjonsmonumentet» på Akershusstranda i Oslo og mange andre tiltak rettet mot jødisk liv i Norge.

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet

Det norske samfunnets behandling av jødene før, under og etter andre verdenskrig er fortsatt gjenstand for forskning og debatt. Det er langt fra et entydig eller positivt bilde som dannes av det norske samfunnet.

De jødiske institusjonene startet også på nytt etter krigen. I synagogen i Bergstien ble det holdt gudstjenester fra 31. august 1945, mens Synagogen i Calmeyers gate kom ikke i bruk igjen. Den ble først benyttet som lager, senere fikk den andre funksjoner. I dag holder jødisk museum til i deler av bygningen. Synagogen i Trondheim ble gjenåpnet 1947 I 1948 ble minnesmerket med navnene på de fleste som ble drept under krigen reist på Gravlunden på Helsfyr. Minnesmerket ble senere supplert med en urne med aske fra Auschwitz i 1953. På gravlunden i Lademoen i Trondheim er det også reist et monument 13. oktober 1947 med navnene på dem som forfulgt og drept blant de nordenfjeldske jødene.

I dag er det menigheter i Oslo og Trondheim, og det bor også en del jøder i Bergen og Kristiansand.

Menigheten i Oslo er den største og den mest aktive. Noen av restitusjonspengene ble brukt til oppussing og utvidelse av samfunnshuset i Oslo, som huser barnehage, kontor, heider, ungdomsforening og voksenopplæring. Det er også et jødisk gamlehjem ved siden av synagogen.

Synagogen i Trondheim blir brukt til gudstjeneste ved helligdager og til undervisning på hverdager. Den fungerer i tillegg som museum.

Selv om den jødiske befolkningen er liten, har den gjennom hele etterkrigstiden hatt en markant tilstedeværelse i samfunnet med sentrale skikkelser og stemmer innenfor blant annet kunst, kultur, akademia og politikk.

Deportasjonen av jødene

Minnesmerket *Site of Remembrance/Sted for erindring* er reist til minne om de norske jødene som ble deportert i 1942/1943. I alt 773 jøder ble deportert til dødsleiren Auschwitz. Bare 35 personer overlevde. Til sammen 250 familier ble utslettet.

Aksjonene mot jødene i Norge skjedde i et relativt kort tidsrom høsten 1942 og vinteren 1943. Før andre verdenskrig bodde det ca. 2100 jøder i Norge. Jødene ble særlig utsatt for restriksjoner og forfølgelse etter den tyske okkupasjonen. Men de store arrestasjonene og deportasjonene høsten 1942 og vinteren 1943 ble utført av nordmenn.

Den 25. oktober 1942 sendte statspolitisjefen ut ordre om at alle mannlige jøder skulle arresteres. Arrestasjonene ble iverksatt allerede dagen etter, i en koordinert aksjon. De jødiske mennene ble internert i ulike leirer, som Sydspissen leir i Tromsø, Falstad leir i Ekne, Levanger og Berg utenfor Tønsberg, før de senere ble fraktet til Oslo for å deporteres ut av landet.

Det ble gjennomført en ny arrestasjonsrunde 26. november 1942, samme dag som Donau skulle legge ut. Kvinner og barn ble arrestert og fraktet til pir 1, og dit ble også mennene som hadde sittet i interneringsleirene fraktet. Jødene ble fraktet til kaia i drosjer, tog, lastebiler og busser. Klokken 14.55 torsdag 26. november 1942 la trosskipet D/S Donau ut fra Utstikker 1, ved den daværende Amerikalinjens kai i Oslo. Om bord var det 529 jøder, men det skulle i utgangspunktet vært flere. På grunn av transportproblemer var det mange av transportene som ikke rakk fram før skipet la ut fra havn.

*Det ikoniske fotografiet tatt i det Donau passerer Vippetangen 26. november 1942.
Georg W. Fossums originalnegativer 1942. Foto: Georg W. Fossum/Nasjonalbiblioteket.*

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet

Donau seilte til Stettin, der den ankom formiddagen 30. november. Fra Stettin ble jødene fraktet videre med tog til endestasjon Auschwitz-Birkenau. Kvinner, barn og eldre ble ført rett til gasskammeret. Arbeidsdyktige menn ble innkvartert som slavearbeidere.

Donau er blitt symbolet på selve utskipingen av de norske jødene, selv om de ble deportert i flere runder og med ulike skip. Allerede noen dager tidligere hadde den først deportasjonen skjedd. 21 personer ble deportert med «MS Monte Rosa» 19. november 1942. Samme dag som Donau gikk ut, ble i tillegg 26 personer deportert med lasteskipet «MS Monte Rosa». De siste 158 personene ble deportert 25. februar 1943 med skipet «MS Gotenland».

*Ortofoto fra 1956. Pir 1, hvor Donau gikk fra, ligger lengst til høyre i bildet. Piren er senere blitt fylt igjen.
Widerøes flyveselskap/Statens kartverk*

Deportasjonsmonumentet «Sted for erindring»

Det nasjonale minnesmerket over norske jøder som ble deportert under 2. verdenskrig
I forbindelse med restitusjonsoppgjøret ble tanken om et minnesmerke igjen brakt på banen av regjeringen. Norge var da et av få land i Europa som ikke hadde et nasjonalt minnesmerke over hendelsene jødene var blitt utsatt for under andre verdenskrig.

Fra regjeringens side var det planlagt et minnesmerke i form av en stein eller en bauta inne på festningens område. Representanter for den jødiske befolkningen argumenterte for at det heller burde stå utenfor festningsmurene og gis en kunstnerisk utforming, og slik symbolisere utenforskapet jødene hadde opplevd under krigen. De mente også at når det nasjonale minnesmerket – fra den norske stat til det norske folk – skulle reises så lenge etterpå, burde det være fordi det skulle åpne for ny innsikt og inngå i en helhetlig minnekultur.

Stedet hvor minnesmerket skulle stå, ble på bakgrunn av innspillene endret til den plasseringen det har i dag. Oslo kommune avsatte området til plasseringen av et minnesmerke.

Deportasjonsmonumentet står ved kaia, men ikke på det stedet der jødene ble tatt om bord i skipene i november 1942 og februar 1943.

Kulturdepartementet utlyste i 1998 en åpen konkurranse med fem særlig inviterte kunstnere. Av disse fem var Antony Gormley den eneste utenlandske kunstneren.

En jury bestående av representanter fra Norsk Billedhuggerforening, Museet for Samtidskunst, Det Mosaiske Trossamfund og Oslo kommunes kunstsamlinger ble satt ned for å bedømme forslagene. Til konkurransen om minnesmerket kom det inn i alt 61 bidrag. De innsendte utkastene ble bedømt anonymt, og juryens innstilling var enstemmig.

I et referat fra 22. mars 1999 gjengis juryens begrunnelse for vinneren:

«Dette utkastet har poetiske, kunstneriske kvaliteter som også tar stedet i bruk på en måte som viser stor forståelse for oppgaven. Kunstneren har valgt en enkel symbolikk som allikevel gir et sterkt uttrykk for «fravær» og reise uten å ta i bruk de tildels drastisk virkemidler som kommer frem i en rekke andre innsendte forslag. Den åpne løsning med stolene spredt utover er også svært velegnet til stedet og stedets fysiske muligheter og begrensninger sammenliknet med en rekke andre forslag som har valgt til dels store geometriske konstruksjoner som løsning. Det burde heller ikke by på spesielle problemer å realisere og utvikle utkastet kunstnerisk slik som foreslått av kunstneren. En enstemmig jury anbefaler at dette utkastet kommer til utførelse som vinner i konkurransen.»

Antony Gormley

Antony Gormley (f. 1950) er en britisk skulptør. Han er særlig kjent for sine stiliserte menneskefigurer i jern og for installasjoner og kunstverk ute i det offentlige rom. I mange av kunstverkene hans er plasseringen i landskapet vesentlig. Gormley arbeider også mye med menneskets forhold til rom. Han har utformet flere minnesteder. Gormley er representert med flere kunstverk i det offentlige rom i Norge.

Kunstverket

«Site of remembrance»/ «Sted for erindring» er et skulpturalt kunstverk, utformet av Antony Gormley. Stolene er støpt i Storbritannia, i en ukjent stållegering.

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet

Alle stolene står i samme retning, vendt mot vest og utover mot fjorden. Stolene står uten seter. De er utformet i full størrelse som kopier av spisestuestoler som var vanlig på 1940-tallet. Tallet åtte var valgt for å unngå andre symbolske tallkombinasjoner.

Kunstverket skulle etter planen avdukes 17. mai 2000, men det oppstod forsinkelser på grunn av et verneverdig urinal fra 1937, tegnet av arkitekt Harald Aars, som først måtte rives.

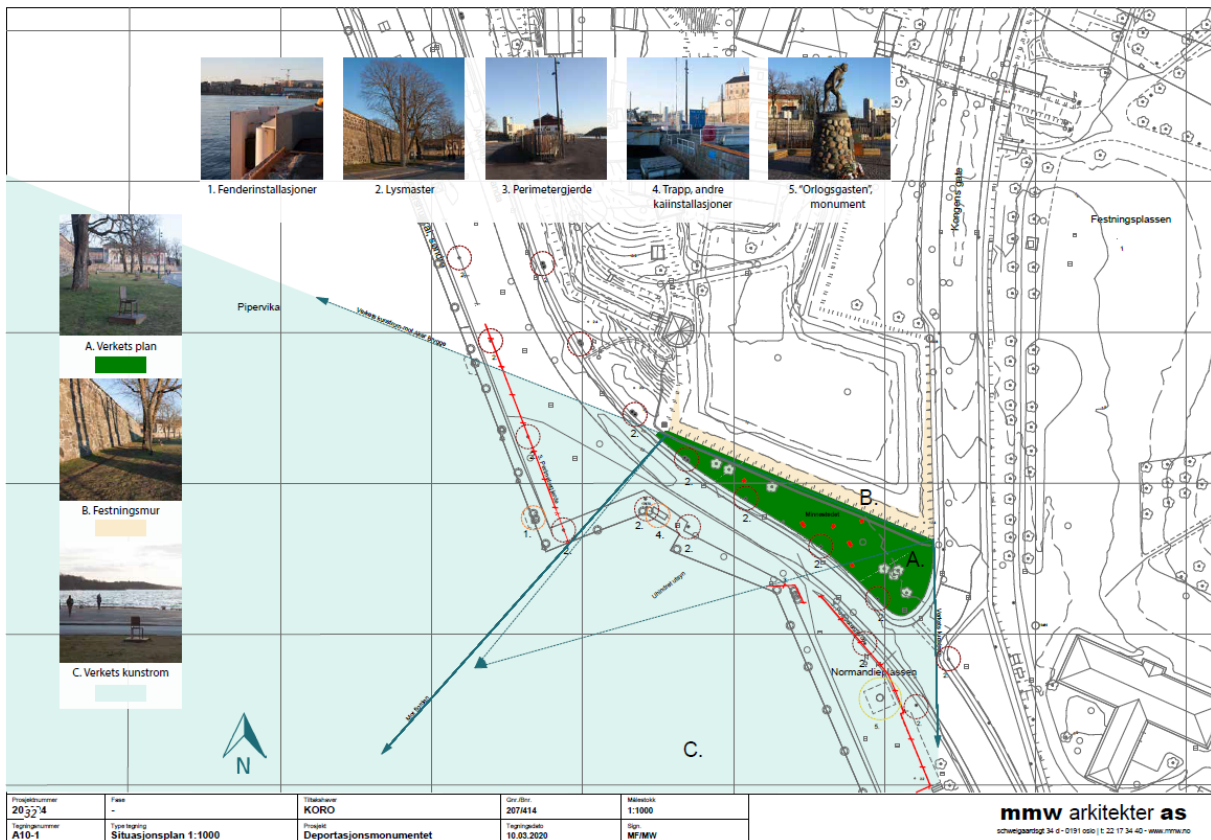
Daværende kulturminister Ellen Horn avduket kunstverket 25. oktober 2000. Det var på dagen 58 år etter ordren om å arrestere alle jødiske menn ble gitt.

Kunstverket har et vern etter Lov om opphavsrett til åndsverk mv. (åndsverkloven) av 2018.

Kunstverkets rom

Kunstrommet til deportasjonsmonumentet strekker seg ut mot fjorden, mens festningsmuren danner bakveggen i kunstrommet. Det står seks gamle, store trær innenfor området. Gormley har stedstilpasset kunstverkets plan i forhold til elementene og strukturene i landskapsrommet.

MMW arkitekter skriver at da kunstverket ble reist, hadde det fritt utsyn og luft mot fjorden. Det er senere kommet til flere installasjoner som hindrer det frie utsynet fra minnesmerket, som perimetersikring i forbindelse med havnevirksomheten. Kunstverkets rom strakk seg opprinnelig fra bastionens hjørner og ut i fjorden så langt øyet kunne se.

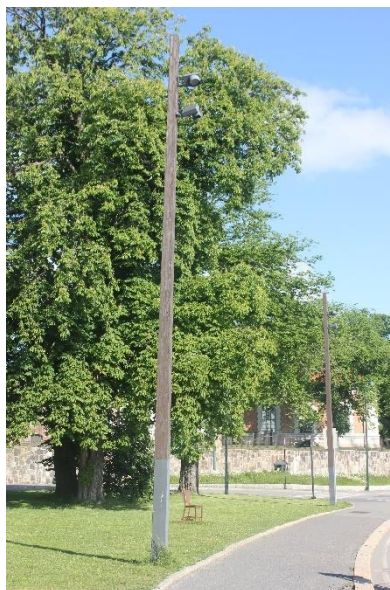
Kunstverkets rom strakk seg opprinnelig langt. Illustrasjon av MMW arkitekter.

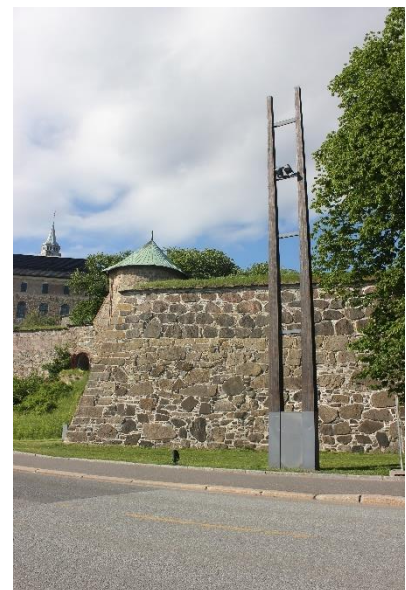
Deportasjonsmonumentet ligger ved fjorden, inntil havnepromenaden og Akershusstranda, i et område med både gående, biltrafikk, skipsanløp og annen havneaktivitet.

En informasjonsplakett ble satt opp i 2012. Den er festet på en betongsokkel.

Det står flere lykestolper langs fortauet. Disse ble satt opp rundt 2013/2014.

Lengst vest i området står det en dobbel lysmast, samt lyskastere på bakken som lyser opp festningen.

Minnestedet

Deportasjonsmonumentet er et viktig fysisk symbol på deportasjonen av den jødiske befolkningen i Norge og det norske Holocaust sin plass i den norske krigshistorien. Det er også historien om overgrep utført av nordmenn mot en minoritet. Minnesmerket er en del av samfunnets og statens oppgjør med egen historie og beklagelse overfor den jødiske befolkningen.

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet

Deportasjonsmonumentet ligger ikke på det eksakte stedet hvor skipene lå til kai, men det har likevel stor opplevelsverdi der det står vendt ut mot fjorden, med utsyn mot leia der Donau seilte forbi. Elementene som fjorden, trærne og festningsmuren er brukt av Gormley som del av det kunstneriske uttrykket.

«Som helhet utgjør Gormleys verk en stort anlagt historisk fortelling om maktovergrep og ekskludering, om tap av menneskeverd og menneskeliv - men kanskje også om livets og lengselens håp gjennom den vakre beliggenheten, de store trærne og fjorden som skaper et sted for refleksjon og ettertanke.»

(HL-senteret: Minnesmerket for deporterte jøder)

Antony Gormley hadde en intensjon om å skape et sted for refleksjon og kontemplativ ro. Stolene representerer et fravær og selve arrangementet, der stolene står spredt utover, kan speile en hastig og uventet avskjed. At de står uten seter har en virkning og vitner om noe som er fundamentalt ødelagt. Ingen kan ta plassen til de som ble tvunget til å reise, for så å aldri komme tilbake. Gormley har selv kommentert kunstverket slik:

«Holocaust kan ikke skildres. Jeg ønsker at dette skal være et sted som huskes – å bygge en bro mellom de levende og de døde slik at de grusomme hendelsene og deres konsekvenser aldri skal glemmes. Stedet er i seg selv stemningsfullt og behøver bare minimalt med intervensjon. Tilstedeværelsen av den store, ekskluderende festningsmuren og fjorden er mektige katalysatorer for fantasien. Og trærne står der som vitner til tiden og tidens gang».

(Gjengitt fra KORO, *Deportasjonsmonumentet på Akershusstranda*)

Minnestedet blir gjerne brukt ved markeringen av den internasjonale Holocaustdagen 27. januar og markeringen 26. november til minne om deportasjonen. Ved Holocaust-dagen står forsamlingen vendt innover, mot festningsmuren, mens den 26. november står forsamlingen vendt utover, mot fjorden.

Det var på dette stedet, 70 år etter ugjerningene, at den offisielle beklagelsen over hvordan jødene ble behandlet av nordmenn under andre verdenskrig, ble gitt. Det var statsminister Jens Stoltenberg som bad om unnskyldning på vegne av den norske stat, i talen han holdt ved Holocaust-dagen i 2012.

*«Hva med ugjerningene mot Ruth Maier og de andre jødene?
Drapene er uten tvil nazistenes verk.
Men det var nordmenn som arresterte.
Det var nordmenn som kjørte bilene.
Og det skjedde i Norge.*

*I løpet av krigen ble 772 norske jøder og jødiske flyktninger arrestert og deportert.
Bare 34 overlevde.*

*Uten å frata nazistene ansvaret, er det tid for å se at politifolk og andre nordmenn deltok i arrestasjoner og deportasjoner av jøder.
Jeg finner det i dag riktig å uttrykke vår dype beklagelse over at dette kunne skje på norsk jord.»*

(Utdrag fra Jens Stoltenbergs tale ved minnemarkeringen på Holocaustdagen, 27.01.2012)

Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Beskrivelse av det fredete kulturmiljøet

Deportasjonsmonumentet består av i alt åtte stoler. De er fast plassert utover et større gresskledd område. Deres innbyrdes plassering ser tilsynelatende spredt ut. Stolene er utført i stål med en rusteffekt. Stållegeringen er ukjent. Alle stolene står i samme retning, vendt mot vest og utover mot fjorden. Stolene står uten seter.

Stolene er støpt og står på lave eller flate kvadratiske sokler, utført i samme materiale som stolene.

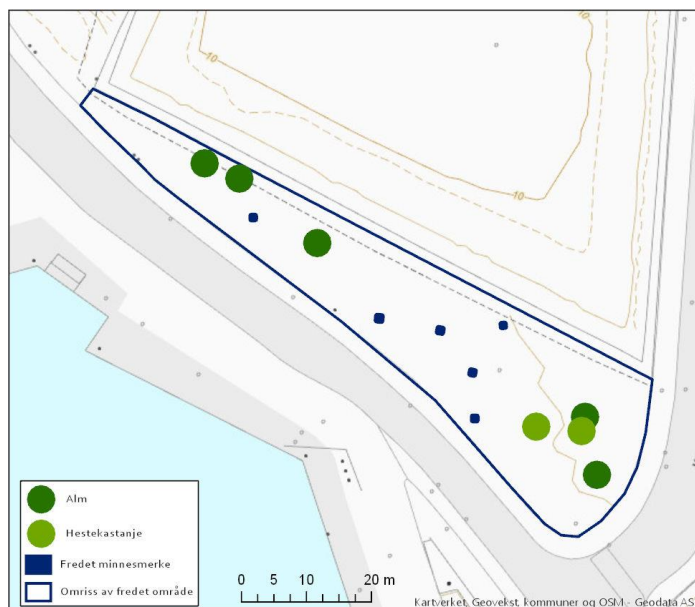

Illustrasjon ved Riksantikvaren. Kartgrunnlag: Kartverket, ortofoto Blom AS, 2014, Oslo kommune.

Plan over stolene som sammen utgjør kunstverket:

Stol 1	Enkel stol
Stol 2	To stoler, med armlener, satt i par
Stol 3	Enkel stol
Stol 4	To stoler, uten armlener, satt i par
Stol 5	Enkel stol
Stol 6	Enkel stol

Det står seks eldre, større trær innenfor det fredete kulturmiljøet, hvorav fem alm og én hestekastanje. I tillegg står det en mindre og yngre hestekastanje her. Vi kjenner ikke til alderen på trærne. Kunstverket er planlagt ut fra de eksisterende forholdene på stedet, og kunstneren har spilt både på trærne, festningsmuren som danner bakveggen i kunstverket og utsynet utover fjorden.

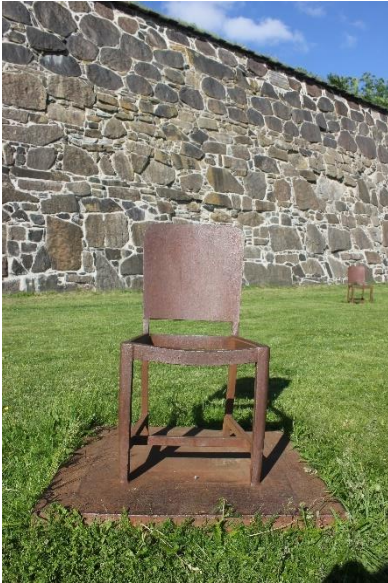
situasjonsplan over fredningsområdet, illustrert av Riksantikvaren.

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet

Stolene står utenfor festningsmuren, med ryggen mot samfunnet som sviktet dem. Kunstverket blir en materiell referanse til behandlingen av jødene under krigen.

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet

Stolens utforming, sett fra ulike vinkler.

Stoler med armlener, satt i par.

Det andre paret har ikke armlener.

Stolene er plassert enkeltvis eller i par, med eller uten armlener, for å symbolisere både enslige, par og familier.

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet

Samspeilet og utsynet til sjøen er vesentlig for plasseringen av kunstverket. Sett fra festningsmuren.

Oversiktsbilde over det fredete kulturmiljøet. Sett fra sør-øst.

Området mot fjorden er del av kunststrømmet til deportasjonsmonumentet.

Omgivelsene sett fra nord-vest.

Omgivelsene sett fra festningsmuren.

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet

Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Kilder

Trykte kilder

Bruland, Bjarte: *Holocaust i Norge. Registering. Deportasjon. Tilintetgjørelse*. Dreyers forlag Oslo, 2017.

Christensen, Camilla: *Erindringens sted. Om minne, kunst og ettertanke på Akershus kai*. I ASK Kulturhistorisk tidsskrift, 2.utgave 12.12.2012.

[https://www.uio.no/studier/program/relkult/studieretninger/kulturhistorie/ask/ask-\(2.-utgave-2012\).pdf](https://www.uio.no/studier/program/relkult/studieretninger/kulturhistorie/ask/ask-(2.-utgave-2012).pdf)

Mendelsohn, Oskar: *Jødernes historie i Norge*. Forlaget Press, 2019

NOU 1997: 22 Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig «Skarnesutvalget»

Reisel, Berit: «Hvor ble det av alt sammen?» *Plyndringen av jødene i Norge*. Forlaget Press, 2021.

Upubliserte kilder

Juryens referat datert 22. mars 1999: *Referat fra møte i juryen for «konkurransen om et monument over de norske jøder som ble deportert og drept under 2. verdenskrig»*. Fra Berit Reisels privatarkiv.

MMW arkitekter AS: *Minnested for deporterte norske jøder. Ivaretagelse av verk og siktlinjer, KORO*. 16.03.2020.

Nettsider

HL-senteret: Deportasjonen av de norske jødene

<https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/deportasjonen-av-de-norske-jodene.html>

HL-senteret: Minnesmerket for deporterte norske jøder <https://www.hlsenteret.no/gormley/>

KORO: Deportasjonsmonumentet på Akershusstranda.

<https://koro.no/prosjekter/deportasjonsmonumentet-pa-akershusstranda/?highlight=kunst%253%253%252525b8%25kunstfaglig%25statsbygg>

Stoltenberg, Jens: Tale ved minnemarkeringen på Holocaustdagen 2012.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/smk/taler-og-artikler/2012/minnemarkering-pa-holocaustdagen/id670621/>

Foto

Georg W. Fossums originalnegativer 1942. Foto: Georg W. Fossum/Nasjonalbiblioteket.

https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digifoto_20180105_00083_krgstr_00610

Ortofoto fra 1956. Widerøes flyveselskap/Statens kartverk. Skjermdump fra kulturminnedatabasen Askeladden.

Alle foto er tatt av Ingrid Melgård, Riksantikvaren i mars 2022 og i mai 2022, dersom ikke annet er nevnt.

Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren